

Vannak-e értékfüggetlen klímapolitikai szakértők és válaszok?

Are there value-independent climate policy experts and responses?

Varjú Viktor¹

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.17002>

Beérkezés: 2024. 08. 25.

Átdolgozott változat beérkezése: 2024. 11. 06.

Elfogadás: 2024. 12. 05.

Összefoglaló: Kétségtelen, hogy a klímaváltozás ma már a társadalomtudományokban is kiemelten kezelt téma. Számos hazai és nemzetközi kutatás tárja fel a klímaváltozáshoz való viszonyulásokat kvantitatív és kvalitatív módszerekkel egyaránt. Jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy bemutassa azt, hogy a hazai klímaszakértők milyen szempontokkal, értékekkel kapcsolódnak össze, amikor klímaszakértőként reprezentálják magukat. Továbbá ezek az összekapcsolódások – különös tekintettel a klímaváltozással összefüggő politikai kapcsolódásokra – hogyan befolyásolják a klímaváltozás (mint válság) értelmezési kereteit. A kutatás egy 30 fős szakértői interjúorozatra épül. A 30-60 perc közötti strukturált interjúk 2021-ben készültek a civil szférában, az önkormányzatoknál, a kutatói szférában és az államigazgatásban dolgozó klímaszakértőkkel, az ország minden részéből. A vizsgálat három réteg mentén történik. A tanulmány egyszerre elemzi a szakértők klímaváltozásról alkotott konstrukcióit, perspektíváját (a hazai társadalmi szereplők) klímaváltozáshoz való viszonyulásáról, valamint vizsgálja a szakértők (konstrukciót alkotók) társadalmi, „hovatarozási” mintázatát és annak befolyásoló hatását. A kutatás tanulsága, hogy a hazai szakértők értékválasztása nem homogén, ugyanakkor klímaszakértői mivoltukat megőrzik. A napi politika diskurzusba történő bevitelére azonban kimozdítja a szakértőket pozíciójukból, és a politikai hovatarozás erősen befolyásoló tényezője lesz a szakpolitikai konstrukcióalkotásnak.

Kulcsszavak: klímaváltozás, szakpolitika, politika, hovatarozás, értékfüggetlenség

Abstract: Undoubtedly, climate change is now a hot issue in the social sciences. Numerous national and international studies explore attitudes towards climate change using both quantitative and qualitative methods. This paper aims to illustrate the aspects that domestic climate scientists tend to associate with when representing themselves as climate scientists. Furthermore, the study focuses on how these interconnections — with a particular focus on the political ones — influence the interpretation of climate change. The research is based on a series of 30 expert interviews. The structured interviews, lasting between 30 and 60 minutes, were conducted in 2021 with climate experts from civil society, local government, academia and the governmental sector across Hungary. The analysis is conducted along three layers at a time. On the one hand, the study analyses the experts' constructs on climate change, on the other hand, the experts' perception of the (domestic social actors') attitude

¹ HUN-REN KRTH Regionális Kutatások Intézete, MATE VFGI Vidék- és Területfejlesztési Tanszék, PTE TKI Közösségi és Szociális Tanulmányok Tanszék, e-mail: varju.viktor@krth.hun-ren.hu

towards climate change, and it examines the social, “belonging” patterns of the experts (constructors) and their influencing effect. The study concludes that the experts, regardless of belonging, remained largely within the expert field, but there was a point (a quote from the Prime Minister) when all experts, crossed over into the political field. After that, however, the majority of them ‘re-entered’ the expert frame. Besides, the value choice of the experts influences their constructions on climate policy.

Keywords: climate change, climate policy, politics, belonging, value independence

Bevezetés

Kétségtelen, hogy a klímaváltozás ma már a társadalomtudományokban is egy kiemelten kezelt téma. Számos hazai és nemzetközi kutatás tárja fel a klímaváltozáshoz való viszonyulásokat kvantitatív és kvalitatív módszerekkel egyaránt. Az éghajlatváltozásra vonatkozó felmérések is egyre gyakoribbak, és az ágazati szintű (Säpläcan–Márton 2019, Németh et al. 2022) európai (Bodor–Grünhut 2021), illetve országos (Negahdari et al. 2023) áttekintések mellett regionális (Farkas–Rakonczai–Hoyk 2015, Wolka–Uma–Tofu 2023), továbbá helyi (Ngu et al. 2023) szintekre is koncentrálnak, feltárva a döntéshozók (Buzási–Csizovszky 2021) és a lakosság (Kiss–Fazekas–Balla 2021) „klímakapcsolódásait”, attitűdjeit és stratégiáit. Egyes tanulmányok az éghajlatváltozással kapcsolatos ismeretek szintjét is vizsgálják (Safi–Smith Jr. 2013), mivel a lakosság klíma iránti attitűdjeivel foglalkozó számos társadalomkutató rámutatott arra, hogy az információ megléte önmagában nem elegendő a viselkedés megváltoztatásához (Blake 1999).

Jelen tanulmány elsősorban arra kíváncsi, hogy a szakértők értékválasztása mennyiben befolyásolja szakpolitikai konstrukcióikat, vannak-e értékfüggetlen klíma-szakpolitikai szakértők és válaszok, abban az esetben is, amikor a napi politika erősebb befolyást gyakorolhat a szakpolitikára. Ennek feltárásakor a kutatás reflektál a *belonging*/hovatartozás (különös tekintettel: Yuval-Davis 2011, 2015) elméletére is, bemutatva azt, hogy a hazai klímaszakértők milyen szempontokkal hajlamosak összekapcsolódni, amikor klímaszakértőként reprezentálják magukat, valamint hogy ezek az összekapcsolódások hogyan befolyásolják a klímaváltozás (mint válság) értelmezési kereteit, vagy más szavakkal: hogyan szivárog be a politikai és értékválasztási hovartartozás a szakmai kérdésekbe, a napi politika mennyire tekinthető befolyásoló tényezőnek.

A kutatás egy 30 fős szakértői interjúsorozatra épül. A 30-60 perc közötti, strukturált interjúk 2021-ben készültek a civil szférában, az önkormányzatoknál, a kutatói szférában és az államigazgatásban, valamint háttérszerveiben dolgozó klímaszakértőkkel az ország minden részéből.

Az elemzés egyszerre három réteg mentén történik. A tanulmány egyrészt elemzi a) a szakértők klímaváltozásról alkotott konstrukcióit, másrészt b) meglátásukat a (hazai társadalmi szereplők) klímaváltozáshoz való viszonyulásáról, valamint c) vizsgálja a szakértők (konstrukciót alkotók) társadalmi, „hovartartozási” mintázatát és annak befolyásoló hatását.

A fentiekén túl az elemzés egy másik értékválasztási dimenziót is figyelembe vesz. Értékeli, hogy a szakértők jellemzően milyen érvrendszert használnak, nevezetesen inkább nem antropocentrikus, vagy inkább antropocentrikus érvek jelennek-e meg érveléseikben.

A tanulmány arra jut a szakértői *konstrukció*t illetően, hogy a klímaváltozás hatásai egyértelműen súlyosak Magyarországra nézve, és a szakértők fontosnak tartják, hogy az ország mind politikai, mind társadalmi szinten határozottabb lépéseket tegyen a klímavédelem érdekében. *Meglátásuk* szerint a civil szervezetek és az önkormányzatok szerepe fontos, de a forráshiány akadályozza őket. A fiatal generációk érzékenysége reményt kelt, a klímapolitikai döntéshozatal lassúsága és a tájékoztatás hiányosságai azonban komoly problémát jelentenek. A szakértők – *hovatartozástól* függetlenül – jórészt a szakértői mezőben maradtak, azonban volt egy pont (egy politikailag provokatív kérdés, a miniszterelnöktől származó idézet értékeltetése), amikor hovatartozástól függetlenül minden szakértő átlépett a politikai mezőbe, és argumentációjukat ez határozta meg politikai beállítódásuktól függően. Ezt követően többségük azonban „visszarendeződött” a szakértői keretek közé.

Az antropocentrikus/nem antropocentrikus etikai értékválasztás is detektálható a klímaváltozáshoz kapcsolódó konstrukcióalkotásokban. Figyelemre méltó, hogy a nem antropocentrikus válaszok jellemzően a zöld civil szervezetek képviselőinél vannak jelen.

Teoretikus háttér

Klímamegközelítések

A klímaváltozás ma az egyik legforróbb témája a társadalomnak, és nem csak azokon a területeken, ahol a szakértők a legnagyobb időjárási változásokat jelzik előre. Ugyan a klímaváltozás meteorológiai hatásai földrajzi területenként eltérőek (Bartholy et al. 2007, Lennert–Koós–Vasárus 2024), a közvetett társadalmi hatások széles körűek. A klímamigráció (Glied–Bumberák 2011), a demográfiai folyamatok térbeli dinamikáinak változása (Lennert 2019), a klímaváltozáshoz történő társadalmi-gazdasági alkalmazkodás (például a zöld átmenet által támasztott elvárások) számos különféle társadalmi konfliktushelyzetet, érdekellentétet teremtenek (például Éltető–Ricz 2023). Egy ilyen szituációban különösen nagy szükség van a szakértők tisztánlátására, független tanácsaira.

A klímaváltozáshoz való alkalmazkodás támogatáshoz, a sérülékenység csökkentéshez komplex szemléletmódra, multidiszciplináris tudásra van szükség. A klímaszakértőknek egyszerre szükséges rálátniuk a klímaváltozás hatásainak műszaki, társadalmi, gazdasági, környezeti okaira, következményeire, hogy az adott téregységre vonatkozó legadekvátabb szakpolitikai válaszokkal támogassák a döntéshozást, távol tartva a döntéshozókat a (párt)politikai érdekektől, megfontolásoktól (például szavazatmaximalizálás). Nehéz helyzet ez, hiszen a szakértőknek egyszerre kell figyelembe vennie például egy, az uniós célokat segítő elektromos autógyár telepítését, annak környezeti (például közvetett és közvetlen környezeti

terhelés), társadalmi (például NIMBY) és gazdasági (például munkahelyteremtés) hatásait, és mindezt, a lényegét kiemelve, egyszerre minden szempontot bemutatva kell a döntéshozó elé tárnia, őt meggyőznie a megfelelő stratégiáról, kizárólag szakmai alapon. A szakértő ezért széles körű tudásbázisra, kutatási eredményekre építve összegzi a komplex, várható hatásokat. De a szakértő is csak ember, attitűdjükre, cselekvéseikre különböző tényezők hatnak.

Ahogy a természetvédelmi érvelésekben, úgy a klímaváltozáshoz kapcsolódó mitigációs és adaptációs argumentációkban is tetten érhető az antropocentrikus és/vagy nem antropocentrikus megközelítés. És bár a határ elmosódottabb, az értékválasztási preferenciák körülhatárolhatóak. A nem antropocentrikus megközelítések a természet belső értékeinek fontosságára helyezik a hangsúlyt. Ezekben a megközelítésekben az emberek (egyetemes) kötelessége a természet tisztelete és annak felismerése, hogy az ember a természet része (Gustafsson 2013, Fabók–Kovács 2019). A nem antropocentrikus megközelítések egyik fontos értékeleme az ököcentrikusság, és ennek fontos fogalma az ökoszisztéma, ahol az élő szervezetek közössége, valamint a velük kapcsolatban álló élettelen környezet egy rendszert alkot (Pásztor–Oborny 2004, Hannigan 2006, Gustafsson 2013, Fabók–Kovács 2019). Ebben a megközelítésben a természetvédelmi gyakorlatban a folyamatok védelme a cél, nem a statikus állapotok megőrzése (Pirmack–Standovár 2001, Fabók–Kovács 2019). Erre a megközelítésre építve klíma-szakpolitikára fordítva az állítható, hogy ebben a szemléletben elsősorban a mitigációra szükséges a hangsúlyt helyezni. A mitigáció és az adaptáció kérdése holisztikusabb szemléletben jelenik meg, és különös hangsúlyt kap a biodiverzitás.

A fentiekkel szemben az antropocentrikus megközelítés az emberi érdek érvényesítése szempontjából tartja értékesnek a környezetet. Itt a természet a társadalom számára fontos erőforrásként jelenik meg, a természet bölcs használatát vallja. A szemlélethez köthető ökoszisztéma-szolgáltatások koncepciója szerint a természetet azért fontos megőrizni, mert hasznos a társadalom tagjai számára és hozzájárul az emberek jóllétéhez (MEA – Millennium Ecosystem Assessment 2005, Kelemen 2013, Kovács et al. 2015, Fabók–Kovács 2019). Klímapolitikai oldalról közelítve a mitigáció itt is legalább ugyanilyen fontos, akár túlhangsúlyozott is lehet. A technológia-központú adaptáció, az emberi jólét dominanciája (például hűtő klímák széles körű alkalmazása) erősebb elvként jelenhet meg.

A fenti dichotóm megközelítések egyébiránt megjelennek két közgazdaságtani megközelítés (ökológiai közgazdaságtan kontra környezet-gazdaságtan) megkülönböztetésében (vö. Kerekes–Szlávik 2001, Pataki 2009, Kovács et al. 2015), illetve (történeti jelleggel is) a nihilista és determinista kettős földrajzi környezettel kapcsolatos felfogásokban (vö. Hajdú 2007).

Attitűd, hovatartozás

Az éghajlatváltozás ma már a közbeszéd része, és a társadalomtudományban is egyre inkább előtérbe kerülnek a környezetbarát magatartásról szóló elemzések, a klímaattitűdhöz kapcsolódó vizsgálatok (például Bodor–Varjú–Grünhut 2020, Bo-

dor–Grünhut 2021, Kiss–Fazekas–Balla 2021, Bodor–Grünhut–Varjú 2023). Eagly és Chaiken (1993) szerint az attitűd „olyan pszichológiai tendencia, amely egy adott entitás bizonyos fokú kedvező vagy kedvezőtlen értékelésével fejeződik ki”, és alapvető fontosságú a tényleges viselkedés előrejelzésében (Casaló–Escario 2018).

Az attitűd jellemzően magatartási, kognitív és affektív komponensre bontható (Hofmeister–Tóth 2014, Varga–Csordás 2021). Az úgynevezett egydimenziós modellek egy attitűdkomponensre irányulnak, és egy személyre, tárgyra vagy kihívásra vonatkozó, időben hosszabban tartó érzelmeként értelmezettek, amely meghatározza a viselkedési szándékot, majd a magatartást/cselekvést/viselkedést (vö. Ajzen 1991)1985, Ajzen, 1987.

A szociálpszichológia egyik, viselkedést magyarázó elméletét (a tervezett viselkedés elmélete [*Theory of planned behaviour*], Ajzen 1991) számos szituációban, például a környezettudatos viselkedés előrejelzésében (például Steg–Vlek 2009, Bodor–Grünhut 2021, Bodor–Grünhut–Varjú 2023), vagy a környezeti attitűd és a környezeti cselekvés (vagy nem cselekvés) közötti összefüggést erősségében (Bamberg és Möser 2007, Kaiser et al. 2007, Levine–Strube 2012) széleskörűen használják, jellemzően az eredeti TPB-dimenziókat kibővítve.

Az elmúlt két évtizedben a környezetvédelmi témakörben számos kutatás foglalkozott kifejezetten a klímaváltozással kapcsolatos attitűdökkel (Bodor et al. 2020, Capstick et al. 2015), azonban kevés olyan kutatás van, amely a klímaszakértők motivációit, illetve a véleményüket formáló befolyásoló tényezőket elemezte volna (Krueger et al. 2012).

Ontológiai értelemben a hovatartozás az otthonlét „érzéséről” szól (Yuval-Davis 2011), ahol az „otthon” egy „folyamatos projektnek” tekinthető (Hage 1997). Az emberek sokféleképpen kötődhetnek vagy tartozhatnak (valahova, valakihez, valamihez). Ezek változhatnak egy adott személynél és társadalmi csoportnál is, konkrét vagy absztrakt módon, ön- vagy más által történt identifikáció révén, stabil, vitatott vagy átmeneti módon is (Yuval-Davis 2011: 12). A hovatartozás azonban nem egy stabil állapot, hanem mindig dinamikus folyamat, általában többretegű és többskálájú (Yuval-Davis 2006, 2011).

Yuval-Davis három fő elemzési aspektust különböztet meg, amelyekben a hovatartozás konstruálódik: „az első aspektus a társadalmi helyekre, a második az emberek különböző kollektivitásokhoz és csoportosulásokhoz való identifikációjára és érzelmi kötődésére, a harmadik pedig az etikai és politikai értékrendszerekre vonatkozik, amelyekkel az emberek megítélik saját hovatartozásukat és másokét (Yuval-Davis 2011: 12).

Amikor Yuval-Davis terminológiáját követve egy adott korcsoport, egy bizonyos szakmához, osztályhoz vagy nemzethez való tartozásról beszélünk, akkor az emberek társadalmi és gazdasági elhelyezkedéséről van szó. A társadalmi helyek gyakorlatilag soha nem a különbség egyetlen vektora mentén épülnek fel, ezért fontos a társadalmi helyek interszekcionális megközelítése is (Yuval-Davis 2011).

A hovatartozás politikája magában foglalja az adott kollektivitáshoz vagy kollektivitásokhoz való tartozást, amelyek maguk is konstruálódnak, és e kollektivitások határai gyakran térbeli jellegűek, egy adott (földrajzi) helyhez kapcsolódnak, nem csak a társadalmi kollektivitások konstrukcióihoz (Yuval-Davis 2011). A „hovatartozás politikája” (*politics of belonging*) nem csupán az összetartozó közösség határainak a hegemon politikai erők általi fenntartását és reprodukálását foglalja magában (a közösségen belül és kívül), hanem azok más politikai szereplők általi megkérdőjelezését, kihívását és ellenállását is (Yuval-Davis 2011: 20). Az emberek hovatartozása és a hovatartozás politikája nem absztrakt, hanem konkrét, explicit módon megjelenő (Grosz 2020).

Míg néhány kutató foglalkozott azzal, hogy az éghajlati és környezeti kérdésekről szóló diskurzusok hogyan érintik a biztonságérzetünket és a jövőbe vetett reményünket (például Ojala 2012), elenyésző figyelem fordult arra, hogy ezek a diskurzusok explicit vagy implicit módon mindig kapcsolódnak különböző (egymással versengő) politikai projektekhez is, amelyek sajátos kollektív határokat, valamint belső társadalmi megosztottságot és hatalmi viszonyokat konstruálnak (Yuval-Davis et al. 2023). A zöld nacionalizmusról szóló írások (például Trafford 2019, Conversi–Friis Hau 2021) felhívták arra is a figyelmet, hogy a klímadiskurzusok hogyan használhatóak fel nacionalista projektek előmozdítására, konkrét nemzetek védelmére ahelyett, hogy a különböző globális hatásokra és az egyenlőtlenségekre összpontosítanának (Yuval-Davis et al. 2023).

Módszertan

A környezettudatossághoz kapcsolódó attitűdök és cselekvések összefüggéseinek feltárására, mérésére a tudományos kutatások használják az interjút (például Vicente-Molina–Fernández-Sainz–Izagirre-Olaizola 2018), a kérdőíves módszert (például Buta–Holland–Kaplanidou 2014), és a szakértői megkérdezést is (Hafenscher–Jankó 2022).

Az itt bemutatott kutatás a hazai, klímaváltozásban jártas szakértőket célozta meg. A szakértők a civil, az önkormányzati, az akadémiai, valamint az államigazgatási szektorból kerültek ki. Kiválasztásuknál fontos szempont volt, hogy – elsősorban az önkormányzatok és a civilek esetében – az ország különböző pontjairól kerüljenek ki, lehetőséget adva arra, hogy ha vannak területi különbségek, akkor azok megjelenhessenek. A lekérdezés 2021 májusa és szeptembere között zajlott, online és személyes formában (az akkor még tartó pandémia okán). Összesen 12 személyes és 18 online interjú került lekérdezésre (illetve rögzítésre, mivel ahhoz minden interjúalany hozzájárult).

Jelen kutatáshoz egy interjúvázat szolgált alapul nyitott kérdésekkel. (Az interjúkérdések a mellékletben találhatóak.) A kérdések három blokk köré csoportosultak. Az első blokkban általános, a klímaváltozáshoz kapcsolódó kérdések voltak. A második blokk a szakértők meglátását szondázta az egyes szereplők (hétköznapi emberek, civil szervezetek, önkormányzatok, a kormány, az ellenzék) klímaváltozás elleni harcának szerepéről, lehetőségeiről. A harmadik blokk konkrét eseményekre reflektáltatta a

megkérdezett szakértőket. A három blokkot követő demográfiai kérdések kitértek a válaszadó helyhez kötődésére, saját társadalmi-gazdasági helyzetének megítélésére, valamint politikai orientációjára is. A politikai kapcsolódást két kérdésen keresztül próbálta az interjú megragadni. Egyrészt az alanyokat megkértük, hogy próbálják besorolni magukat a klasszikus értelemben vett jobb-, illetve baloldalhoz. A másik kérdés pedig arra irányult, hogy milyen sajtótermékből tájékozódnak napi szinten. Az interjúalanyok mindegyike elzárkózott attól, hogy besorolja magát klasszikus politikai jobb- vagy baloldalra de ennek oka nem a saját hovatartozásuk elkendőzése volt, hanem – ahogyan többször is hangsúlyozták – a klasszikus bal-jobb besorolás meghaladottsága. A sajtótermékek olvasása – bár nagyon sok válaszadó mind a kormánypártinak, mind a függetlennek ítélt sajtót olvassa –, valamint az interjú Orbán Viktorra vonatkozó kérdése (lásd később) alapján – az alanyokat be lehetett sorolni inkább kormánypárti (11 fő), illetve inkább ellenzéki (19 fő) érzelműnek.

Eredmények

Az interjú első blokkjában feltett kérdésekkel egy általános kép felvázolása volt a cél, azaz hogy az alanyok hogyan ítélik meg a klímaváltozást, milyen diskurzusok jelennek meg. Ehhez kapcsolódóan volt egy klímaadaptációhoz kapcsolódó kérdés is („Halott-e arról, hogy a Balaton üzemi vízszintjét 10 cm-rel megemelték?”), de jellegeből adódóan környezetvédelmi szempontból komplex, illetve vélelmezhető, hogy a válaszadók nagyobb részének nem feltétlenül ez a szakterület.

A szakértők egyhangúan úgy vélik, hogy a klímaváltozás súlyos következményekkel jár, Magyarország pedig különösen sérülékeny ebből a szempontból. A szélsőséges időjárási jelenségek, mint a hóhullámok, aszályok, villámárvizek és a csapadékeloszlás változásai már is érezhetőek, és ezek várhatóan fokozódni fognak. Többen hangsúlyozták a mezőgazdaságot és az energiaellátást érintő kihívásokat. Három szakértő is kihangsúlyozta, hogy a Kárpát-medence földrajzi elhelyezkedése különösen kiszolgáltatottá teszi az országot.

A vízkérdés, a Balaton vízszintjének megemelése a mezőgazdaságban tapasztalható változásokkal együtt került szóba. Volt, aki úgy véli, hogy Magyarország kevésbé van kitéve szélsőséges hatásoknak (az interjúalanyok elenyésző része: két válaszadó), míg mások szerint az ország sebezhetősége különösen nagy.

Ugyanakkor a válaszadók véleménye megoszlik a Balaton vízszintjének 10 centiméterrel történő megemelése tekintetében. A vízszintemelést egyesek jó lépésnek tartják (a megkérdezettek mintegy egyharmada), mint a klímaváltozás hatásaihoz való alkalmazkodás része, mások (a válaszadók szintén körülbelül egyharmada) kételkednek a hosszú távú fenntarthatóságában. Felvetik, hogy a vízszintemelés ökológiai következményekkel járhat, például a növényzet pusztulásával és algásodással. Volt olyan válaszadó is, aki az erősen antropocentrikus megközelítésre hívta fel a figyelmet, nevezetesen hogy a vízszint megemelése alapvetően a tó könnyebb vitorlázhatósága miatt történt.

A következő kérdés arra vonatkozott, hogy az interjúalanyok hogyan látják a hazai lakosság klímaváltozáshoz kapcsolódó tudását, attitűdjét. Mindegyikük – tekintet nélkül az idézett „forrásra” – azt nyilatkozta, hogy az iskolázottság befolyásolja leginkább a klímaváltozás iránti attitűdjét. Az általános vélekedés szerint a lakosság tudatossága egyébiránt alacsony, bár az információhoz való hozzáférés adott. A szakértők szerint az iskolázottság és a médiahasználat fontos szerepet játszik a klímaváltozásról való gondoskodásban. Az idősebb generációk és a vidéki lakosok általában kevésbé érzékenyek a problémára, míg a fiatalok és városi lakosok klímatudatosabbak. (A többi demográfiai változót illetően egyes eredményekről számoltak be.) Gyakorlatilag egyöntetűen állították, hogy a pártpreferencia nem befolyásolja a klímaattitűdjét, a klímaváltozáshoz való viszonyulást.

Amikor a civil szféra klímaváltozáshoz kapcsolódó feladatai kerültek górcső alá, egyöntetű véleményként jelent meg, hogy a civil szférára szükség van, ugyanakkor az interjúalanyok azt is hangsúlyozták, hogy a civil szervezetek humán és pénzügyi erőforrásai beszűkültek. Ahogy a válaszadók megfogalmazták, a civil szektor elsősorban a szemléletformálás és az oktatás révén tud hozzájárulni a klímaváltozás elleni harchoz, de a jogi eszközökkel történő beavatkozási lehetőségeik minimálisak. Az interjúalanyok szerint jelentős javulásra van szükség a civil szervezetek támogatása terén.

Ahogy rámutattak, a helyi önkormányzatok fontos szereplői lehetnének a klímaváltozás elleni harcnak, de forráshiány és korlátozott emberi erőforrások miatt gyakran képtelenek nagyobb lépéseket tenni. Az interjúban elhangzott, hogy sok önkormányzat felismeri a helyi klímaváltozás problémáit, de csak akkor képesek érdemi lépéseket tenni, ha rendelkezésükre állnak a szükséges források. A szakértők mintegy egynegyede azt is megemlíti, hogy a fiatal generáció érzékenyebb, és a fiatalok körében növekvő klímászorongás figyelhető meg, amelyet a jövő bizonytalansága és a politikai vezetés lassú reakciói fokoznak.

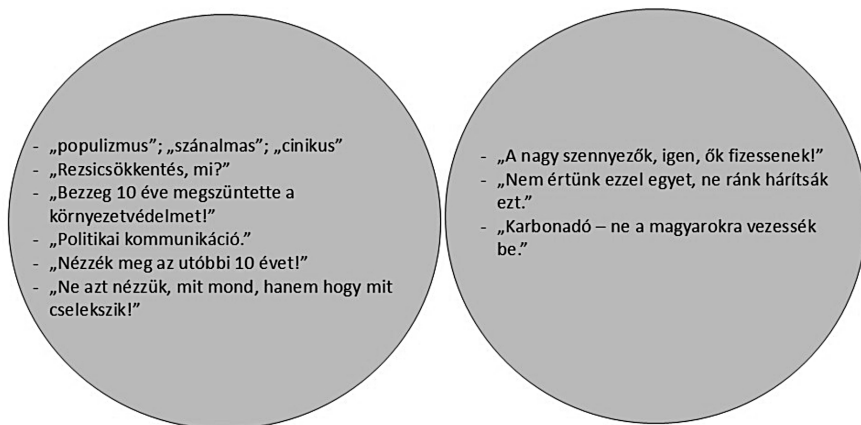
Kérdésre válaszolva az interjúalanyok nem látnak térbeli különbséget arra vonatkozóan, hogy mely önkormányzat elkötelezettebb a klímaváltozás elleni harc iránt. Ebben a tekintetben – véleményük szerint – sem a településméret, sem pedig a rendelkezésre álló erőforrás vagy annak hiánya nem befolyásolja a „település klímatudatosságát”. Az interjúalanyok legnagyobb része említette, hogy az önkormányzatoknak alapvetően fontos szerepe lenne, de sokszor hiányoznak a megfelelő anyagi és emberi erőforrások. Néhány interjúalany megjegyzi, hogy bár vannak helyi kezdeményezések, a forráshiány akadályozza a komolyabb klímavédelmi lépéseket. Az interjúalanyok kétharmada azt is hangsúlyozta, hogy a polgármester, illetve a képviselőtestület elköteleződése nagy szerepet játszik egy település klímaváltozáshoz való viszonyulásában.

Az interjú következő kérdései már arra vonatkoztak, hogy létezik-e kormányzati és ellenzéki, illetve jobb- és baloldali klímapolitika. A válaszadók 43 százaléka erőteljesen kritikus a kormányzati klímapolitikával szemben, és úgy véli, hogy a politikai döntéshozók nem kezelik kellő komolysággal a klímaváltozás jelentette kihívásokat. A válaszadók majd felénél az ellenzék szerepe szintén kérdéses, mivel sokszor nem mutat valódi alternatívát, annak ellenére, hogy könnyebben tehet vállalásokat, hiszen nincs kormányzati, éles döntéshozási helyzetben. Ugyanakkor az interjúalanyok majd mind-

egyikének elmondása szerint – a kritikai megjegyzések mellett – a kormány diskurzusa klímabarátabb lett (amelyet Yuval-Davis és kollégáinak sajtóelemzése is részben alátámaszt, azzal a kitételrel, hogy a jobboldali sajtó teret enged klímaszkeptikus hangoknak is, szemben a baloldali sajtóval (vö. Yuval-Davis et al. 2023).

A következő kérdésben a napi politika már erőteljesen megjelent. Ebben Orbán Viktor 2021. május 24-én tett megnyilatkozását idéztük, amikor a karbonadó került terítékre az európai klímapolitikában. Erre reagálva nyilatkozta Orbán azt, hogy „[...] a legfontosabb a környezetvédelem és a klímavédelem”, illetve azt, hogy fizessenek a nagy szennyezők.² Ez a kérdés az interjú során egyfajta robbanáspontként is értelmezhető, mivel az alanyok mintegy kétharmada kilépett a szakértői mezőből és bevonódtak a politikaiba. A kormányhoz kötődő interjúalanyok egyet értettek, hogy igen a nagy szennyezők fizessenek, és hogy „ne a magyarokkal fizetessék meg”, míg az ellenzéki érzelmű válaszadók a klasszikus, ellenzéki „támadó pozícióba” helyezkedtek, és a populizmust, a cinikusságot, a rezsicsökkentést emlegették, mint negatív politikai megnyilvánulásokat, illetve utaltak a környezetvédelem háttérbe szorítására is: „bezzeg tíz éve megszüntette a környezetvédelmet” (ti. 2010 óta nincs Magyarországon önálló minisztériuma a területnek) (1. ábra). Több válaszadó felhívta arra a figyelmet, hogy a kijelentés ugyan helyes irányba mutat, de sokan szkeptikusak azt illetően, hogy a politikai nyilatkozatok tényleges cselekvéssé válnak-e. Az ilyen kijelentések gyakran szlogenek maradnak, konkrét intézkedések nélkül. Vannak, akik szerint a klímavédelmi intézkedések főleg retorikai eszközként szolgálnak anélkül, hogy valódi változások történjenek.

1. ábra: Jellemző, politikai színezettel is bíró válaszok a kétoldali politikai mezőben

Forrás: interjúk alapján saját szerkesztés

A klímavészhelyzetről szólva az interjúalanyok többsége (mintegy 80 százaléka) egyetért abban, hogy a klímaváltozás komoly problémát jelent Magyarország számára, és

2 <https://pannonrtv.com/rovatok/politika/orban-viktor-klimavedelemrol-ne-haztartasok-hanem-szennyezo-cegek-fizessenek>

bár a helyzetet vészhelyzetnek is nevezhetnénk, a tényleges cselekvés elmarad. Többen hangsúlyozzák, hogy a klímaváltozás hatásai már most is érzékelhetők, de a politikai és társadalmi válaszok messze elmaradnak a szükségletektől. Több szakértő is felhívta arra a figyelmet, hogy a média jelentős szerepet játszik abban, hogy az emberek hogyan tájékozódnak a klímaváltozásról. A magyar közmédiát, amelyet a kormány irányít, nem nyújt átfogó képet a problémáról, így az emberek nagy része nem kap hiteles és részletes információkat. A fiatalok tájékozottsága – akik könnyebben hozzáférnek az online tartalmakhoz, médiatermékekhez – magasabb. Ennek ellenére a szakértők hangsúlyozták, hogy általánosan az emberek klímaváltozásról való ismeretei sokszor hiányosak és összemosódnak más környezeti problémákkal. Ahogy három válaszadó is említette: ezt tovább súlyosbítja a természettudományok oktatás színvonalának csökkenése.

A következő kérdésközpont a szélsőségekhez való viszonyt próbálta feltárni. A kérdés arra irányult, hogy az interjúalanyoknak mi a véleménye a Greta Thunberg-jelenségről. A válaszadók majd mindegyike fontosnak gondolta Greta Thunberg megjelenését, mert a nagyon fiatal célcsoportot éri el, és ellentmondásos megjelenésével felhívja a figyelmet a klímaváltozás problémájára, ugyanakkor az interjúalanyok nem azonosultak e radikális hozzáállással. Emellett az interjú során szóba került az is, hogy ma már, különösen a fiatalok körében, egyre erőteljesebben jelenik meg a klímaszorongás, és ez nem egyértelműen Thunberg megjelenéséhez köthető, de – többek mellett – ő hívja fel erre is a figyelmet. Ez pedig egy olyan jelenség, amellyel a társadalomkutatóknak és szakértőknek is egyre inkább foglalkozniuk kell.

Az eredmények értékelése

Az éghajlatváltozás társadalmi aspektusainak vizsgálata, valamint a klímapolitikai diskurzusok elemzése egyre fontosabb szerepet kap a társadalomtudományi kutatásokban (például Jankó–Móricz–Pappné Vancsó 2011, Farkas 2019, Faragó 2021). A szakértői vélemények feltárása segít azonosítani azokat a tényezőket, amelyek alakítják a klímaváltozással kapcsolatos megértést és hozzáállást, és közvetlenül befolyásolhatják a politikai és társadalmi reakciókat is.

Szakértői konstrukciók a klímaváltozásról

A kutatás egyik kulcsmegállapítása, hogy a szakértők klímaváltozással kapcsolatos megértése objektív alapokon nyugszik, és szakirodalomból ismert adatokkal alátámasztott, interjúhelyzethez kötött interpretációjukban is ez a szakértői tudáson alapuló objektivitás jelenik meg. A szakértők jellemzően a tudományos megértésükkel összhangban lévő érzelmi vagy viselkedési válaszokat konstruálnak. Ez a megközelítés releváns és fontos a klímapolitikai döntéshozatalban, hiszen a szakértői alapú érvelés hozzájárulhat a hatékonyabb politikai döntések meghozatalához.

A klímaváltozás megítélése tehát jellemzően minden interjúalanynál objektív módon jelent meg, azaz szakirodalomból ismert adatokkal támasztották alá, hogy ez egy fontos kérdés. A klímaváltozásnak csak olyan aspektusaival foglalkoztak,

amelyek a szakterületük, példákat is onnan hoztak. A Balatonra vonatkozó kérdésre a nagy részük úgy válaszolt, hogy még nem hallott a vízszintemelésről, és közel felük a továbbiakban is egy meghúzott határvonalon kívül helyezkedve mondta el véleményét, érzékeltetve, hogy most nem szakértőként válaszol. Azaz, a kérdés csak olyan aspektusait említették, amelyről szaktudással rendelkeznek. Az interjúalanyok kisebbik fele (35 százaléka) bocsátkozott csak találgatásba vagy foglalkozott a formális logikával kikövetkeztethető hatások rövid elemzésével az interjú során.

A szakértők hangsúlyozzák, hogy Magyarország nem vonhatja ki magát a globális klímaváltozás hatásai alól, még akkor sem, ha azok lokálisan mérsékeltebbek. A klímaváltozás globális problémaként kezelendő – mutatnak rá –, és Magyarország részvétele a nemzetközi klímavédelmi kezdeményezésekben kulcsfontosságú. Ugyanakkor szükség van helyi szinten is adaptációs intézkedésekre, példának a válaszadók harmada a vízgazdálkodás területét említette.

A szakértők percepciói más társadalmi szereplőkről

A válaszadók fele itt is a szigorúan vett szakértői mezőben maradt, azaz úgy válaszolt, hogy a lakossági lekérdezések eredményeit vagy az azokból készített tanulmányt vette elő, és abból idézett. A többi interjúalany saját tapasztalat vagy korábbi olvasmányélményei alapján válaszolt a kérdésre. A szakértők percepciói szerint a lakosság klímaváltozásról való tudása korlátozott, és ez leginkább az iskolázottság szintjétől függ. E megfigyelések összhangban állnak korábbi kutatásokkal, amelyek kimutatták, hogy az oktatás fontos prediktora a környezettudatos viselkedésnek (Oskamp 2000, Casaló–Escario 2018). Az eredmények ugyanakkor rámutatnak, hogy a pártpreferenciák nem játszanak jelentős szerepet a klímaváltozással kapcsolatos attitűdök formálásában, ami érdekes megfigyelés az egyre polarizáltabb politikai környezetben (McCright–Dunlap 2011), ugyanakkor biztató tényező is a klímaváltozás elleni sikeres harc érdekében.

Politikai hovatartozástól függetlenül volt közös az interjúalanyok azon véleménye, amely a civil szervezetek jelenlegi nehéz anyagi és humán erőforrás-helyzetét, illetve a klímaváltozáshoz kapcsolódó szemléletformálásban betöltendő kardinális szerepét hangsúlyozzák. Ennek megemlítése azért fontos, mert a 2010 utáni Orbán-rezsim(ek) időszaka alatt a kormány és a civil társadalom közötti hatalmi aszimmetria megváltozott, a kormányzat hegemon szerepe megerősödött, és a politikai és jogi kényszerek fokozódása lett a jellemző (Molnár 2019, Kövér–Antal–Deák 2021). A civil szereplők (szak)politikaformáló fontosságát azok történeti szerepe is megerősíti, hiszen a hazai környezetvédelmi mozgalmaknak fontos szerepe volt a demokratikus átmenetben is (Mikecz–Oross 2019, 2020).

Amikor az interjú az önkormányzatok klímaváltozáshoz kapcsolódó szerepét érintette, az interjúalanyok mindössze egynegyede maradt a szakértői mezőben, nem citáltak dokumentumokat, sem szakmai elemzéseket, háromnegyedük jellemzően saját élményei alapján válaszolt.

Politikai és társadalmi kérdések, értékek a klímapolitikai diskurzusokban

A klímavédelem politikai kérdéssé vált Magyarországon, és a szakértők egyetértenek abban, hogy ez egyfajta politikai megosztottsághoz is vezet. Ugyanakkor kritikusan állnak ahhoz, hogy a kormány és az ellenzék nem veszi elég komolyan a problémát. Bár vannak retorikai megnyilvánulások, mint például a nagy szennyezők felelősségre vonása, úgy látják, a tényleges intézkedések gyakran elmaradnak. Többen rámutattak, hogy a politika sok esetben lassan reagál a klímaváltozásra, és az átfogó, hosszú távú tervek gyakran nincsenek megfelelően végrehajtva. A válaszadók közel 70 százalékának válaszában valamilyen formában megjelenik, hogy a klímapolitika kezelésének egyik fő problémája, hogy Magyarország különösen sérülékeny, a politikai döntéshozatal mégis lassú és nem reagál megfelelően a klímaváltozás kihívásaira. Több szakértő arra hívta fel a figyelmet, hogy a politikai megosztottság hatással van a társadalmi diskurzusra is, ahol az emberek véleményét nagymértékben befolyásolja a pártpreferencia. Ezt támasztja alá az a jelenség, hogy Orbán Viktor karbonadóról tett megnyilatkozása éles reakciókat váltott ki, ami arra utal, hogy a klímaváltozás nemcsak környezeti, hanem erőteljesen politikai kérdésként is megjelenik, annak ellenére, hogy az interjúalanyok úgy nyilatkoztak, hogy meglátásuk szerint a lakosság klímaattitűdjét nem befolyásolja a pártpolitikai hovatartozás. A populista politikai kommunikációs stratégiák és a klímaváltozásról szóló diskurzusok manipulálása ugyanakkor felveti a kérdést, hogy miként lehetne a társadalmi szereplők körében fokozni a felelősségvállalást.

Mindemellett több szakértő is (a válaszadók több mint egyharmada) aggasztónak találja, hogy a politikai döntéshozatal nem képes gyorsan és hatékonyan reagálni a klímaváltozás kihívásaira. Bár a politikusok ambiciózus célokat tűznek ki, a gyakorlati intézkedések gyakran elmaradnak, és ez idővel fokozza a problémák súlyosságát. Az interjúk során felmerült, hogy a klímaváltozás kérdése nem mindig kerül a politikai napirendre a szükséges mértékben.

Nem antropocentrikus kontra antropocentrikus megközelítés

Az antropocentrikus érvek a klímaváltozás kapcsán a természet emberi érdekek szerinti értelmezését helyezik előtérbe, például az emberi jólétre gyakorolt hatások, a gazdasági szempontok vagy a jövő nemzedékek szükségletei mentén. A Balaton vízszintemelése kapcsán az interjúalanyok közül többen hivatkoztak a turizmus és a gazdaság fenntartásának szükségességére, emellett az emberi tevékenységek és szórakozási lehetőségek fenntartását helyezték előtérbe a vízszintemelés fő indokaiként. Ezek az érvek szorosan kapcsolódnak az antropocentrikus megközelítéshez, hiszen az emberi hasznosságot és a gazdasági előnyöket emelik ki. Több szakértő a mezőgazdasággal kapcsolatban helyezte a fókuszba a klímaváltozás hatásait, kiemelve az élelmiszer-termelés biztonságát és az emberi ellátás szempontjait, amelyek az antropocentrikus értékek megjelenését tükrözik, mivel ezek az érvek az emberi túlélésre és a gazdasági szempontokra fókuszálnak. Az interjúkban szintén megjelent az ökoszisz-

téma-szolgáltatások koncepciója, amely a természet védelmét (benne a klímaváltozás negatív természeti hatásait) azért hangsúlyozza, mert a természet fenntartása révén biztosíthatók az emberi élet alapfeltételei. Ez az érvelés az antropocentrikus szemlélethez köthető, mivel a természet értékét az emberi jóllét szempontjából értelmezi.

A nem antropocentrikus megközelítés érvkészletét használva az interjúkban számos szakértő hangsúlyozta az ökoszisztémák egészségének fontosságát, a biodiverzitást, nem csupán az emberi jólét szempontjából, hanem mert a természet egy olyan rendszer, amelynek önértéke van, és amelyet nem pusztán emberi szükségletek mentén kellene védeni (beleértve az ember klímaromboló hatását). Azaz ebben a szemléletben az ember egyenrangú része a rendszernek. Az ökocentrikus megközelítés mellett megjelent a biocentrikus megközelítés is (vö. Fabók–Kovács 2019). Többen kiemelték a természet mint etikai entitás belső értékét, és azt az álláspontot, hogy az embernek nincs joga visszafordíthatatlanul károsítani a természetet, például fajok kipusztítása vagy ökoszisztémák degradációja által a klímaváltozást okozó tevékenységei révén. A klímaváltozáshoz kapcsolódóan több interjúalany hangsúlyozta az érintetlen természeti tájak fontosságát, amelyeket az emberi tevékenységtől megkímélve kellene megőrizni, a természet érintetlenségét pedig morálisan értékesnek tartották, függetlenül attól, hogy az közvetlen hasznot hoz-e az ember számára.

Hovatartozás tekintetében is megfigyelhető egy mintázat. Eszerint a nem antropocentrikus megközelítést és érvrendszert alapvetően a zöld civil szervezetek képviselői használták.

Összegzés

A növekvő ökológiai válság, az éghajlatváltozás és a környezeti erózió sürgető, olykor eszkatologikus dimenziót kölcsönöz a klímaváltozáshoz való viszonyulásoknak, a létrejövő klímaszorongságnak (Yuval-Davis et al. 2023). Éppen ezért az objektív látásmódra és megnyilvánulásokra különös szükség van.

Jelen tanulmány azt kívánta feltárni, hogy a klímaszakértőknek tekintett emberek szakmai véleményét befolyásolja-e hovatartozásuk. A 30 szakértővel készített interjú eredménye az, hogy a szakértők jellemzően saját szakértői mezőjükben tudnak maradni, nehéz őket kizökkenteni ebből. Politikai hovatartozásuk jellemzően nem befolyásolja véleményalkotásukat, egyetlen kivételtől eltekintve, amikor a klímaváltozás narratívája vagy annak kinyilatkoztatója maga nem politikai szereplő. Ez alapvetően azt mutatja, hogy ha a szakpolitika átpolitikázását elkerüljük, akkor a klímaváltozás elleni harcban, a klímaadaptációban a hazai szakértők megfelelő tudásuk birtokában a megfelelő döntésekhez tudják segíteni a döntéshozókat.

A tanulmány arra jut, hogy a szakértők (klímaváltozásról alkotott *konstrukciói* szerint) egybehangzóan úgy vélik, hogy a klímaváltozás súlyos következményekkel jár, Magyarország pedig különösen sérülékeny az éghajlatváltozás szempontjából. A klímaváltozás globális problémaként kezelendő, és Magyarország részvétele a nem-

zetközi klímavédelmi kezdeményezésekben kulcsfontosságú. Ugyanakkor szükség van helyi szinten is adaptációs intézkedésekre. A szakértők *meglátása* szerint Magyarország lakosságának klímatudatossága alacsony, és az emberek nem kapnak elegendő, pontos információt a klímaváltozás okairól és következményeiről. A civil szervezetek és az önkormányzatok szerepét fontosnak tartják a klímavédelemben, de többen hangsúlyozták, hogy ezek a szervezetek Magyarországon korlátozott pénzügyi és humán forrásokkal rendelkeznek, és különösen a civil szervezetek politikai támogatottsága gyenge. A szakértők felhívják a figyelmet arra, hogy a fiatal generációk érzékenyebbek a klímaváltozás problémáira, és köztük növekvő klímaszorongás figyelhető meg. A szakértők – *hovatarozástól* függetlenül – jórészt a szakértői mezőben maradtak, azonban volt egy pont (egy politikailag provokatív kérdés, a miniszterelnöktől származó idézet értékeltetése), amikor hovatarozástól függetlenül minden szakértő átlépett a politikai mezőbe, és argumentációjukat ez határozta meg. Ezt követően többségük azonban „visszarendeződött” a szakértői keretek közé.

A jövőbeni kutatásoknak ki kell terjedniük arra, hogyan lehet hatékonyan kommunikálni a klímaváltozás kérdéseit a különböző társadalmi rétegek felé, és hogyan lehet a társadalmi és politikai diskurzusokat úgy alakítani, hogy azok elősegítsék a klímaváltozás hatásainak csökkentését célzó cselekvéseket. Az interjúkból – ahogy fentebb többször is hangsúlyozásra került – az is kiderült, hogy ebben az alapvetően elkötelezett önkormányzati döntéshozóknak, valamint a megfelelő erőforrással rendelkező civil szervezeteknek meghatározó szerepe kell, hogy legyen.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás a Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont (KRTK) 2021. évi „Kisprojektek” támogatásával valósult meg. A tanulmány a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Kutatási Kiválósági Programjának támogatásával készült.

Irodalom

- Ajzen, I. (1991): The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2): 179–211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T)
- Bartholy, J. – Pongrácz, R. – Barcza, Z. – Haszpra, L. – Gelybó, G. – Kern, A. – Hidy, D. – Torma, C. – Hunyady, A. – Kardos, P. (2007): A klímaváltozás regionális hatásai: a jelenlegi állapot és a várható tendenciák. *Földrajzi Közlemények*, 55(4): 257–269.
- Blake, J. (1999): Overcoming the ‘value-action gap’ in environmental policy: Tensions between national policy and local experience. *Local Environment*, 4(3): 257–278. <https://doi.org/10.1080/13549839908725599>
- Bodor, Á. – Grünhut, Z. (2021): A klímaváltozás megítélésének dimenziói Európában: mintázatok és összefüggés a társadalmi bizalommal. *Területi Statisztika*, 61(2): 209–228. <https://doi.org/10.15196/TS610205>

- Bodor, Á. – Grünhut, Z. – Varjú, V. (2023): Klímaaggodalom és környezettudatos cselekvés a bizalom tükrében. *Szociológiai Szemle*, 33(4): 4–23. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2023.4.1>
- Bodor, Á. – Varjú, V. – Grünhut, Z. (2020): The Effect of Trust on the Various Dimensions of Climate Change Attitudes. *Sustainability*, 12(23): 10200. <https://doi.org/10.3390/su122310200>
- Buta, N. – Holland, S. M. – Kaplanidou, K. (2014): Local communities and protected areas: The mediating role of place attachment for pro-environmental civic engagement. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 5–6, 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.jort.2014.01.001>
- Buzási, A. – Csizovszky, A. (2021): Fenntarthatóság és klímaadaptáció a városfejlesztésben – lock-in elemzés Budapest XVII. kerületének példáján keresztül. *Tér és Társadalom*, 35(1): 72–91. <https://doi.org/10.17649/TET.35.1.3291>
- Casaló, L. V. – Escario, J.-J. (2018): Heterogeneity in the association between environmental attitudes and pro-environmental behavior: A multilevel regression approach. *Journal of Cleaner Production*, 175, 155–163. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.11.237>
- Conversi, D. – Friis Hau, M. (2021): Green nationalism. Climate action and environmentalism in left nationalist parties. *Environmental Politics*, 30(7): 1089–1110. <https://doi.org/10.1080/09644016.2021.1907096>
- Eagly, A. H. – Chaiken, S. (1993): *The psychology of attitudes*. Orlando, FL, US: Harcourt Brace Jovanovich College Publishers.
- Éltető, A. – Ricz, J. (2023): Zöld iparpolitika a hibridrendszerekben – retorika versus gyakorlat. *Politikatudományi szemle*, 32(2): 72–97. <https://doi.org/10.30718/poltud.hu.2023.2.72>
- Fabók, V. – Kovács, E. (2019): A biológiai sokféleséggel kapcsolatos nézőpontok vizsgálata Q-módszerrel. *Szociológiai Szemle*, 29(2): 68–93. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2019.2.4>
- Faragó, T. (2021): *Éghajlatváltozás: A nemzetközi és a magyarországi klímatudományi együttműködés és klímapolitika*. Budapest: Magyar Természetvédők Szövetsége. https://www.academia.edu/93424115/%C3%89ghajlatv%C3%A1ltoz%C3%A1s_A_nemzetk%C3%B6zi_%C3%A9s_a_magyarorsz%C3%A1gi_kl%C3%ADmatudom%C3%A1nyi_egy%C3%Bctm%C5%B1k%C3%B6d%C3%A9s_%C3%A9s_kl%C3%ADmapolitika
- Farkas, J. Z. – Rakonczai, J. – Hoyk, E. (2015): Környezeti, gazdasági és társadalmi éghajlati sérülékenység: esettanulmány a Dél-Alföldről. *Tér és Társadalom*, 29(1): 149–174. <https://doi.org/10.17649/TET.29.1.2675>
- Farkas, X. (2019): A zöld közösség politikai kommunikációja. In Kiss, B. (szerk.): *A centralizáció évei. Politikai kommunikáció Magyarországon, 2006–2015*. Budapest: MTA TK Politikatudományi Intézet, 209–257.

- Glied, V. – Bumberák, M. (2011): Klímavándorlás, klímaigazságosság és a globális NGO-k Afrikában. *Afrika Tanulmányok*, 5(3): 4–33.
- Grosz, E. (2020): *Volatile Bodies: Toward a Corporeal Feminism*. 1. kiad. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003118381>
- Gustafsson, K. M. (2013): Environmental discourses and biodiversity: the construction of a storyline in understanding and managing an environmental issue. *Journal of Integrative Environmental Sciences*, 10(1): 39–54. <https://doi.org/10.1080/1943815X.2013.769455>
- Hafenschner, P. – Jankó, F. (2022): Environmental communication, from engagement to action: lessons from interviews with environmental experts, Hungary. *Environmental Education Research*, 28(12): 1777–1788. <https://doi.org/10.1080/13504622.2022.2068506>
- Hage, G. (1997): At Home in the Entrails of the West: Multiculturalism, “Ethnic Food” and Migrant Home Building’. In Grace, H. – Hage, G. – Johnson, L. – Langsworth, J. – Symonds, M. (szerk.): *Home/World Space, Community and Marginality in Sydney’s West*. Western Sydney: Pluto Press.
- Hajdú, Z. (2007): A földrajzi nihilizmus, a földrajzi determinizmus és a földrajzi possibilizmus. In Pap, N. (szerk.): *A területfejlesztés földrajzi alapjai*. Pécs: Lomart Kiadó, 39–56.
- Hannigan, J. (2006): *Environmental Sociology. A Social Constructionist Perspective*. 2. kiad. New York: Routledge.
- Hofmeister-Tóth, Á. (2014): *A fogyasztói magatartás alapjai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jankó, F. – Móricz, N. – Pappné Vancsó, J. (2011): Klímaváltozás: diskurzusok a katasztrófától a kételkedésig (2. rész). *Földrajzi Közlemények*, 135(1): 3–16.
- Kelemen, E. (2013): *Az ökoszisztéma-szolgáltatások közösségi részvételen alapuló ökológiai közgazdaságtani értékelése*. Doktori értekezés. Gödöllő: Szent István Egyetem Környezettudományi Doktori Iskola.
- Kerekes, S. – Szlávik, J. (2001): *A környezeti menedzsment közgazdasági eszközei*. Budapest: Complex Kiadó.
- Kiss, E. – Fazekas, I. – Balla, D. (2021): A klímaváltozással kapcsolatos fogalmi hálók feltárása a kiválasztott Hajdú-Bihar megyei településcsoportokban. *Területi Statisztika*, 61(5): 605–630. <https://doi.org/10.15196/TS610503>
- Kovács, E. – Kelemen, E. – Kalóczkai, Á. – Margóczy, K. – Pataki, G. – Gébert, J. – Málóvics, G. – Balázs, B. – Roboz, Á. – Krasznai Kovács, E. – Mihók, B. (2015): Understanding the links between ecosystem service trade-offs and conflicts in protected areas. *Ecosystem Services*, 12, 117–127. <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2014.09.012>
- Kövér, Á. – Antal, A. – Deák, I. (2021): Civil Society and COVID-19 in Hungary: The Complete Annexation of Civil Space. *Nonprofit Policy Forum*, 12(1): 93–126. <https://doi.org/10.1515/npf-2020-0060>

- Krueger, T. – Page, T. – Hubacek, K. – Smith, L. – Hiscock, K. (2012): The role of expert opinion in environmental modelling. *Environmental Modelling & Software*, 36, 4–18. <https://doi.org/10.1016/j.envsoft.2012.01.011>
- Lennert, J. (2019): A magyar vidék demográfiai jövőképe 2051-ig, különös tekintettel a klímaváltozás szerepére a belső vándormozgalom alakításában. *Területi Statisztika*, 59(5): 498–525. <https://doi.org/10.15196/TS590503>
- Lennert, J. – Koós, B. – Vasárus, G. (2024): A magyarországi klímásérülékenységi területi különbségei. *Tér és Társadalom*, 38(2): 103–129. <https://doi.org/10.17649/TET.38.2.3525>
- Levine, D.S. – Strube, M.J. (2012): Environmental Attitudes, Knowledge, Intentions and Behaviors Among College Students. *The Journal of Social Psychology*, 152(3): 308–326. <https://doi.org/10.1080/00224545.2011.604363>
- McCright, A. M. – Dunlap, R. E. (2011): The Politicization of Climate Change and Polarization in the American Public's Views of Global Warming, 2001–2010. *The Sociological Quarterly*, 52(2): 155–194. <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.2011.01198.x>
- MEA – Millennium Ecosystem Assessment (2005): *Ecosystems and Human Well-being: Synthesis*. World Research Institute. Washington, DC: Island Press.
- Mikecz, D. – Oross, D. (2019): *Klímaaktivizmus Magyarországon. A II. és III. Globális Klímasztrájk során végzett kérdőíves tüntetéskutatás eredményei*. Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet. https://politikatudomany.tk.hu/uploads/files/Klimaaktivizmus_jelentes_v1.pdf
- Mikecz, D. – Oross, D. (2020): Hungary. In de Moor, J. – Uba, K. – Wahlström, M. – Wennerhag, M. – De Vydt, M. (szerk.): *Protest for a future II: Composition, mobilization and motives of the participants in Fridays For Future climate protests on 20-27 September, 2019, in 19 cities around the world*. 139–149. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1397070/FULLTEXT01.pdf>
- Molnár, V. (2019): Civil Society in an Illiberal Democracy. Government-friendly NGOs, „Foreign Agents,” and Uncivil Publics. In Kovács, J. M. – Trencsenyi, B. (szerk.): *Brave New Hungary: Mapping the „System of National Cooperation”*. London (UK): Lexington Books, 51–72.
- Negahdari, D. – Poursaeed, A. – Eshraghi Samani, R. – Arayesh, M.-B. – Naseri, B. (2023): Modeling the environmental behavior of the rural people of Ilam province in the protection of the oak forests of south Zagros. *Environmental and Sustainability Indicators*, 19, 100265. <https://doi.org/10.1016/j.indic.2023.100265>
- Németh, K. – Baranyai, N. H. – Vincze, A. – Tóth-Kaszás, N. – Péter, E. (2022): Generational approaches to climate change with special regard to tourism and recreational habits — Results of a Hungarian survey. *Society and Economy*, 44(1): 83–101. <https://doi.org/10.1556/204.2021.00021>
- Ngu, N. H. – Tan, N. Q. – Non, D. Q. – Dinh, N. C. – Nhi, P. T. P. (2023): Unveiling urban households' livelihood vulnerability to climate change: An intersectional

- analysis of Hue City, Vietnam. *Environmental and Sustainability Indicators*, 19, 100269. <https://doi.org/10.1016/j.indic.2023.100269>
- Ojala, M. (2012): Hope and climate change: the importance of hope for environmental engagement among young people. *Environmental Education Research*, 18(5): 625–642. <https://doi.org/10.1080/13504622.2011.637157>
- Oskamp, S. (2000): Psychology of Promoting Environmentalism: Psychological Contributions to Achieving an Ecologically Sustainable Future for Humanity. *Journal of Social Issues*, 56(3): 373–390. <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00173>
- Pásztor, E. – Oborny, B. (szerk.). (2004): *Ökológia*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. https://bookline.hu/product/home.action?_v=Pasztor_Erzsebet_Oborny_Beata_szerk_&type=22&id=64363
- Pataki, G. (2009): Ecological modernization as a paradigm of corporate sustainability. *Sustainable Development*, 17(2): 82–91. <https://doi.org/10.1002/sd.403>
- Pirmack, R. B. – Standovár, T. (2001): *A természetvédelmi biológia alapjai*. Budapest: Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó. https://www.libri.hu/konyv/richard_b_primack.a-termeszetvedelmi-biologia-alapjai.html
- Safi, A. S. – Smith Jr., W. J. (2013): Public attitudes toward Climate Change in the United States. In Black, B. C. – Hassenzehl, D. M. Ph.D. – Stephens, J. C. – Weisel, G. – Gift, N. (szerk.): *Climate Change: An Encyclopedia of Science and History*. 4. kiad. Santa Barbara, U.S: ABC-CLIO, 1158–1170.
- Sáplácan, Z. – Márton, B. (2019): Determinants of Adopting a Zero Waste Consumer Lifestyle. *Regional and Business Studies*, 11(2): 25–39. <https://doi.org/10.33568/rbs.2410>
- Steg, L. – Vlek, C. (2009): Encouraging pro-environmental behaviour: An integrative review and research agenda. *Journal of Environmental Psychology*, 29(3): 309–317. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2008.10.004>
- Trafford, J. (2019): Against Green Nationalism. *Resilience*. <https://www.resilience.org/stories/2019-04-01/against-green-nationalism/> [Letöltve: 2023. február 21.]
- Varga, Á. – Csordás, T. (2021): Az ismeretlen ismerős. A neuromarketing iránti attitűdök szentimentelemzése. *Vezetéstudomány – Budapest Management Review*, 52(6): 44–55. <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2021.06.04>
- Vicente-Molina, M. A. – Fernández-Sainz, A. – Izagirre-Olaizola, J. (2018): Does gender make a difference in pro-environmental behavior? The case of the Basque Country University students. *Journal of Cleaner Production*, 176, 89–98. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.12.079>
- Wolka, K. – Uma, T. – Tofu, D. A. (2023): The role of integrated watershed management in climate change adaptation for small-scale farmers in Southwest Ethiopia. *Environmental and Sustainability Indicators*, 19, 100260. <https://doi.org/10.1016/j.indic.2023.100260>

- Yuval-Davis, N. (2006): Belonging and the politics of belonging. *Patterns of Prejudice*, 40(3): 197–214. <https://doi.org/10.1080/00313220600769331>
- Yuval-Davis, N. (2011): *The Politics of Belonging. Intersectional contestations*. London: SAGE Publication Ltd.
- Yuval-Davis, N. (2015): Situated Intersectionality and Social Inequality. *Raisons politiques*, 58(2): 91–100. <https://doi.org/10.3917/rai.058.0091>
- Yuval-Davis, N. – Meier, I. – Rosen, R. – Varjú, V. (2023): Press discourses on ecological crises in the UK, Israel, and Hungary. *Frontiers in Sociology*, 8. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fsoc.2023.1186410> [Letöltve: 2023.08.23].

Melléklet: interjúkérdések

Melyik az a környezetvédelemmel is foglalkozó szervezet, amelyhez a legközelebb érzi magát?

Van-e olyan további környezetvédelemmel foglalkozó szervezet, amelynek munkájában (akár csak támogatóként) részt vesz? Melyik az, és hogyan vesz részt?

Hogyan ítéli meg, mennyire veszélyesnek gondolja a klímaváltozást, annak hatásait Magyarországra vonatkozóan?

Hallott-e arról, hogy a Balaton vízszintjét 10 cm-rel megemelték, éppen a klímaváltozás negatív hatásai miatt? Mit gondol erről? Jó vagy rossz lépésnek ítéli meg?

Az Ön véleménye (tapasztalata) szerint milyen tudással rendelkezik a hazai lakosság a klímaváltozásról? Befolyásolja-e – az Ön véleménye szerint – a lakosság klímaváltozáshoz és klímavédelemhez való hozzáállását az, hogy valaki fiatal vagy idős? És az, hogy városban vagy faluban lakik? És az, hogy mennyire iskolázott? És az, hogy milyen a pártpreferenciája?

A környezetvédelmi civil szervezetek szerepe milyen a klímaváltozás elleni harcban? Mekkora a mozgásterük anyagilag, emberi erőforrásügyileg, politikailag ma Magyarországon?

Az önkormányzatok szerepe milyen ma Magyarországon a klímaváltozás elleni harcban, hogy látja ezt Ön? Van-e a települések vezetőinek belülről jövő indíttatása tenni valamit/bármit (akár a szemléletformálásra, akár a SECAP-ok készítésére, akár csak kisebb tevékenységekre gondol)? Mekkora a mozgásterük anyagilag, emberi erőforrásügyileg?

Klímapolitika és tett szempontjából van-e különbség a települési önkormányzatok között a tekintetben, hogy a) egy önkormányzat hol helyezkedik el az országban (például kelet vagy nyugat); b) milyen a természeti környezet (például hegyvidék vagy alföld); c) kicsi, avagy nagy a település (falu vagy város); d) jobboldalinak, baloldalinak vagy függetlennek nevezhető a városvezetés?

Hogyan kezeli a kormány, illetve az ellenzék a klímaváltozást az Ön megítélése szerint? És a klímapolitikát? (Van baloldali és jobboldali klímapolitika?)

Épp egy nagyon közeli esemény volt (2021. május 24.), hogy Orbán Viktor az Európai Tanács csúcstalálkozója érkezte azt nyilatkozta, Magyarország számára a legfontosabb a környezetvédelem és a klímavédelem. (Illetve hogy fizessenek a nagy szennyezők.) Ön hogyan értékeli ezt a megnyilatkozást?

Ön szerint klímavészhelyzet van ma Magyarországon?

Hogyan látja a Greta Thunberg-jelenséget (ha van olyan Ön szerint, hogy G. T.-jelenség)? Hogyan látja G. T. szerepét a klímaváltozás elleni harcban? Váltott-e ki hatást – amennyire Ön látja – Greta Thunberg, illetve a klímaváltozás elleni tevékenysége bármely társadalmi csoportban?

Néhány demográfiai kérdés (Érzékeny kérdések, a válaszadás önkéntes. Hangsúlyozni, hogy a válaszok összesítve kerülnek értékelésre, az interjúvolt szervezete sem kerül megnevezésre, még az összesített anyagokban sem, a kutatás számára a konkrét szervezetek neve nem fontos, csak a jellege (civil, egyetemi, államigazgatási, önkormányzati!):

- Hány éves Ön?
- Legmagasabb iskolai végzettség?
- Milyen településen él? – Főváros, nagyváros, kisváros, nagyközség, falu, aprófalu.
- Mióta él ott?
- Egy 1–10-ig terjedő skálán hová sorolná saját magát a társadalmi ranglétrán?
- Mely online, illetve nyomtatott sajtótermékekből tájékozódik nap mint nap?
- Inkább liberálisnak vagy inkább konzervatívnak tartja magát?